

ОСОБЛИВОСТІ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У ПОЛЬЩІ (1918-1922 рр.)

Федін М.І.,

викладач кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ, аспірантка II-го курсу Львівського державного університету внутрішніх справ, науковий керівник професор, д. і. н. Гетьманчук М.П.

Досліджується процес формування правового статусу Православної церкви в умовах становлення Польської держави. Показано особливості становища Православної церкви у Польщі після Першої світової війни. Проаналізовано основні статті Конституції Польщі 1921 р., що регламентували становище Православної церкви. Розкрито специфіку взаємовідносин Православної церкви з Польською державою періоду боротьби польського народу за незалежність.

Ключові слова: Православна церква, Польська держава, правовий статус, конституція, релігійні об'єднання, свобода совісті та віросповідання, національні меншини.

Исследуется процесс формирования правового статуса Православной церкви в условиях становления Польского государства. Указаны особенности положения Православной церкви в Польше после Первой мировой войны. Проанализированы основные статьи Конституции Польши 1921 г., что регламентировали положение Православной церкви. Раскрыта специфика взаимоотношений Православной церкви с Польским государством периода борьбы польского народа за независимость.

Ключевые слова: Православная церковь, Польское государство, правовой статус, конституция, религиозные объединения, свобода совести и вероисповедания, национальные меньшинства.

The process of formation of the orthodox Church's legal status in conditions of Polish state evolution is examined. The peculiarities of the orthodox Church's position in Poland after the First World War are shown. Also are analyzed the main chapters of the Constitution of Poland of 1921, that regulated the position of the orthodox Church. The specificity of the mutual relations between the orthodox Church and the state of Poland during the period of Polish nation's struggle for independence is revealed.

Keywords: the orthodox Church; State of Poland; legal status; Constitution; religious associations; freedom of conscience and faith; national minorities.

Події Помаранчевої революції в Україні засвідчили, що практично всі політичні сили, незалежно від того, до якого табору вони належать, розігрували «релігійну карту», намагаючись перетворити церкви у знаряддя впливу на електорат. Найбільш придатним релігійним матеріалом для цього, здатним набирати для замовників потрібної форми, стали Православні церкви. Проблемою на шляху утвердження традиційної для православ'я системи відносин між державою та церквою є наявність у релігійному полі України трьох православних церков: Української православної церкви Київського патріархату, Української Автокефальної православної церкви та Української православної церкви Московського патріархату, які гостро опонують одна одній. Для української влади така ситуація є складною і небажаною. Підтримуючи одну з церков українська влада ризикує наштовхнутися на опозицію інших. Тому політичні сили, які перебувають при владі, намагаються різними способами збалансувати свої стосунки з церквами. Недалекоглядною є політика тих політичних сил, які відкрито виражають свою прихильність тільки до певних конфесій.

Сьогоднішня ситуація в Україні характеризується тим, що всі три православні конфесії, незалежно від того, яким є їхнє ставлення до незалежної Української держави, намагаються заручитися підтримкою влади.

При цьому влада проводить несподівану релігійну політику, підігруючи то одній, то іншій Православній церкві. Наприклад, УПЦ МП в цілому негативно ставиться до заяв Президента України про необхідність утворення єдиної Помісної автокефальної православної церкви, тоді як УПЦ КП і УАПЦ позитивно оцінюють подібні кроки влади. Непрогнозованість та непослідовність дій владних структур часто ставить ієрархів українських церков у тяжке становище. Крім цього у В. Ющенко та Ю. Тимошенко немає чіткої позиції щодо правового врегулювання становища Православної церкви в Україні.

Тому важливим у вирішенні проблемних аспектів державно-церковних відносин є врахування історично-правового досвіду для запобігання помилок в майбутньому. Показовим, у цьому контексті, може стати дослідження правового статусу Православної церкви у міжвоєнній Польщі.

В умовах тоталітарного Радянського Союзу задекларована проблема практично не досліджувалося вітчизняною, марксистсько-ленінською наукою. Лише українськими дослідниками, які проживали за кордоном, опубліковано декілька праць, що були присвячені історичним аспектам проблеми [7, 8, 10].

Значно більше уваги проблемі правового статусу Православної церкви приділяли польські науковці

Польщі, як міжвоєнного періоду, так і часів Польської Народної Республіки [13, 15, 12,]. Однак правові аспекти взаємовідносин Православної церкви з Польською державою висвітлені в них лише епізодично та з явними елементами заідеологізованих стереотипів. Лише окремі польські науковці зокрема, *М. Папержинська-Турек*, у своїх працях показували намагання Польської держави перетворити Православну церкву на інструмент асиміляційної політики [14].

На даний час сучасними вітчизняними дослідниками опубліковано ряд праць з історії Польщі та українсько-польських стосунків міжвоєнного періоду [6, 3]. Однак, правові аспекти проблеми в них розглядаються переважно в історичному контексті. Вищезазначене дозволяє стверджувати лише, що дана проблема ще не знайшла належного висвітлення у вітчизняній правовій науці.

Мета – з'ясувати характерні риси і особливості правового становища Православної церкви у Польщі в період 1918-1922 рр.

Актуальність та недостатнє висвітлення проблеми вітчизняною правовою наукою зумовлює завдання дослідження проблеми: 1) опрацювати праці вітчизняних і зарубіжних науковців, присвячених даній проблемі; 2) провести правовий аналіз законодавчої бази Польської держави у сфері державно-релігійних відносин; 3) показати процес оформлення правового статусу Православної церкви в умовах становлення Польської держави.

Перша світова війна спричинила розпад нещодавно могутніх імперій та виникнення нових національних держав, зокрема Польщі. Здобувши незалежність Польща отримала у спадок від Російської імперії значну частину її території з українським населенням. Перепис населення у Польщі, який проводився у 1921р., показав, що поляки в державі становили 69%, а українці – 14%. [3,с.236] Українське населення в складі Польської держави складало дві великі групи. Переважна частина українців проживала у Східній Галичині, колишніх землях Австро-Угорщини. Цей регіон польський уряд у 1920 р. розділив на Львівське, Тернопільське та Станіславське воєводства, в яких проживало понад 3 млн. українців, що переважно належали до Греко-католицької церкви. Українці які були в основному православними, населяли Волинь, Холмщину і Підляшшя, тобто землі які до Першої світової війни входили до складу Російської імперії і в Польщі утворили Волинське і Поліське Воєводства [3, с. 237]. До Православної церкви належали українці росіяни, білоруси. В наукових працях існують досить значні розбіжності в оцінках кількості православних на території Польщі [4, с.136; 3, с.246; 12, с.106]. Проаналізувавши дані дослідження можна прийти до висновку, що православних українців у Польщі було понад 2,2 млн. осіб. На 1300 православних парафій, які входили до цієї церкви, 800 парафій була на Волині, а 250 в українській частині Полісся, Підляшшя і Холмщини [3, с. 246].

Особливістю становища Православної церкви у Польщі було те, що більшість її віруючих були українцями, а найвищі ієрархи і духовенство – росіянами.

Своєрідність ситуації полягала ще й у тому, що більшість православного духовенства вороже поставилась як до Польської держави, так і до національних прагнень українського населення. Мета, яку ставили вищі ієрархи Православної церкви у Польщі на чолі з митрополитом Діонісієм – була очевидна, – приєднання її в лоно Російської православної церкви. Як наслідок, вони захищали російський характер церкви, вживання російської мови під час виконання релігійних обрядів та навчання в духовних закладах [1, с. 89]. Польські власті усвідомлювали, що єпископат Православної церкви, цілковито залежний від них, не прагне реформувати церковне життя тільки тому, щоб не допустити до керівництва українців та українізації церкви. Спочатку польський уряд підтримував російську меншість Православної церкви, через побоювання поширення в ній процесів українізації. Використовуючи лояльність російських ієрархів Православної церкви, польські власті намагалися залучити їх до співпраці з державою. До частини православного духовенства, яке цьому протилежалося, застосовувалися тактика його застрашування, інтернування і депортація за межі Польщі [3, с.246].

Небезпечним для польської державності був і український національний рух, який поширився у середовищі Православної церкви у 20-х роках ХХ ст. Тому польськими властями стимулювалося відокремлення Польської Православної церкви від Московського патріархату та ініціювалося і підтримувалося проголошення її автокефалії у 1925 р. Відтоді ключові рішення стосовно православної церкви приймалися не Московським патріархом, а місцевим керівництвом з дозволу польського уряду [2,с.27].

Після проголошення незалежності перед Польщею постала проблема правового врегулювання відносин у релігійній сфері та визначенням правового статусу окремих релігійних організацій, дотримуючись при цьому міжнародних зобов'язань які новостворена Польська держава взяла на себе. Так, чималий вплив на зміст статей Конституції у 1921 р. мав «Трактат про національні меншини» підписаний Польщею 28 червня 1919 р. у Версалі, виконання якого контролювалося Лігою Націй. Окремі положення цього трактату були безпосередньо включені до конституції, як це мало місце у випадку ст. 110 і ч.2 ст. 111.

Слід звернути увагу й на те, що радянсько-польський Ризький мирний договір 1921 р., зобов'язував Польщу забезпечувати своїм національним меншинам і українцям зокрема, в межах внутрішнього законодавства, культивувати рідну мову, створювати і підтримувати свої школи, розвивати свою культуру, безперешкодно влаштовувати життя церкви і вільно виконувати релігійні обряди [5, с.226]. В подальшому, перед Польщею постала гостра необхідність творення власного конфесійного законодавства в якому б виражалось відношення держави до окремих церков. Першим кроком до такого врегулювання стало прийняття Конституції Польської держави 1921 р..

Наприкінці 1920 р. у польському Сеймі розпочалося обговорення проекту конституції, зокрема V розділу,

який стосувався загальних прав і обов'язків громадян. Багато уваги в ньому приділялося окресленню прав про свободу совісті та віросповідання. Конституція мала визначити основні механізми забезпечення цих прав, із врахуванням ідеологічного характеру Польської держави [12, с.51]. Найгостріші дискусії точилися довкола ст. 114 проекту конституції, яка стосувалася привілейованого становища Римо-католицької церкви. Згодом термін «привілейований» було замінено на «рівноправний поряд з іншими».

Конституція Польської держави, яка була прийнята 17 березня 1921р., присвячувала відносинам у сфері релігії декілька статей, які проголошували свободу совісті і віросповідання та визначали правовий статус релігійних об'єднань. Всім громадянам польської держави забезпечувалася свобода віросповідання, яку вони могли реалізувати через публічне і приватне виконання релігійних обрядів. Ніхто з приводу своїх релігійних поглядів не міг бути обмежений у своїх правах (ст. 111) [12, с.5]. Межі свободи совісті, окреслювала ст. 112, однак із врахуванням інтересів як самої особи так і інтересів держави [12, с.54]. Правовий статус релігійних об'єднань, а Православної церкви зокрема, регулювали статті 113-116. У ст. 113 запроваджувався поділ релігійних організацій на визнані та невизнані державою. Визнані державою релігійні організації мали внутрішню автономію, що полягала в праві публічного виконання обрядів, самостійне керівництво внутрішніми справами, володіння і набування рухомого і нерухомого майна, розпоряджання ним, право на керівництво власними фундаціями та закладами призначеними для обслуговування релігійних організацій, в наукових та добродійних цілях [11, с.55]. Польські власті у цій статті утверджували верховенство держави над релігійними організаціями та встановлювали, що жодна релігійна організація не може діяти всупереч чинному законодавству. Православна церква відносилась до тих релігійних організацій, що були визнані державою та у своїй діяльності керувалася польським законодавством і власним статутом. Ставлення до неї Польської держави у подальшому мало бути фіксоване в законах, але лише після досягнення домовленостей з її вищими ієрархами (ст. 115).

Викладання релігійних дисциплін регламентувала ст. 120, яка запроваджувала обов'язкове навчання релігійних дисциплін для молоді у навчальних закладах, які утримувалися повністю чи частково за державні кошти, або за кошти місцевого самоврядування [11, с.55]. Контроль за викладанням релігійних дисциплін покладался на державні органи у сфері освіти.

Очевидним є те, що автори Польської конституції, відносини у сфері релігії вважали істотним елементом суспільного і державного життя. Більшість положень конституції декларують те, що Польща є світською державою. На це вказує існування права свободи совісті і віросповідання, рівноправності незалежно від приналежності до певної релігійної конфесії. Поряд з цим, конституція містила норми, що беззаперечно вказували на привілейоване становище Римо-католицької церкви та порушували принцип рівноправності релігійних ор-

ганізацій. Фактично, Польська держава надала автономію Римо-католицькій церкві, визнаючи за нею право керуватись у своїй діяльності власними нормами, зміст яких не контролювався державою, тоді як Православна церква могла функціонувати на підставі своїх внутрішніх статутів, але тільки за умови їх попереднього затвердження польськими державними органами. Зазначені вади конституційних статей негативно впливали на процес уніфікації законодавства в сфері релігійних відносин і, що найважливіше, конституція не ліквідувала законодавчого хаосу, що залишився після розпаду Австро-угорської та Російської імперій [12, ст.60].

Конституція Польської держави, впроваджуючи новий правовий порядок в сфері свободи віросповідання, передбачала реформу всього законодавства яке б регулювало стосунки між державою та релігійними об'єднаннями. Та, водночас, вона не визначала якоїсь єдиної системи регулювання правового статусу всіх релігійних об'єднань. На практиці це означало відмову від кодифікації норм щодо свободи віросповідання та релігійних об'єднань, та заміну такої кодифікації окремими нормативно-правовими актами для кожного віросповідання.

У процесі автокефалізації Православної церкви в 1922р. були видані «Тимчасові правила про відношення уряду до Православної церкви у Польщі» [12, с.117]. Вказані правила мали на меті врегулювання взаємовідносин між владою та церквою до моменту прийняття закону який би відповідав конституційним нормам. Цей документ визначав синодально-консисторський устрій, Православної церкви, якою мав управляти синод у складі всіх єпископів на чолі з екзархом-митрополитом. Держава залишила за собою можливість впливу на призначення вищих ієрархів Православної церкви. Запроваджувалося використання польської мови в діловодстві та навчанні у духовних семінаріях

Навіть в урядових колах Польщі розуміли формально-правові вади «Тимчасових правил». Застереження стосувалися правових підстав прийняття «Тимчасових правил» та форми їх видання. Згідно Конституції Польщі ці правила не мали під собою жодних правових підстав, оскільки не були ні актом-визнання внутрішнього статуту Православної церкви ані правовим актом, що регулював би відношення держави до Православної церкви, бо згідно з ст. 115 конституції таке відношення мало носити форму закону, а як відомо «Тимчасові правила» було видано розпорядженням міністра [12, с.119]. Можна лише стверджувати, що їх впровадження було обумовлене лише намаганням польської влади якнайшвидше вирішити проблему взаємовідносин з Православною церквою.

Важливим також було питання, що стосувалося правового статусу нерухомого майна яке знаходилося у власності церкви. Робилися спроби вирішити цю проблему за допомогою правових актів Генеральної Прокуратури та Найвищого Суду Польщі, але вони носили лише характер рекомендацій. «Тимчасові правила» хоч і не позбавляли Православної церкви права власності на нерухоме майно яким вона володіла, але поряд з

цим, визнавали право держави на користування даним майном, зазначаючи, що в подальшому прийняті закони визначають яке нерухоме майно буде переказане православному духовенству [12, с.108]. Позиція уряду щодо цього питання полягала в тому, що Православна церква як цілісність і її організаційні одиниці не мають права розпоряджатися нерухомим майном як власники, а лише як користувачі державного майна. Згодом це питання було вирішено законом від 1939 року «Про врегулювання правового становища майна Православної церкви». Загальні ж норми встановив декрет президента «Про відношення держави до Польської Автокефальної Православної церкви».

Ще перед оголошенням «тимчасових правил», ухвалою Ради Міністрів від 1922 р. було сформовано комісію для опрацювання тексту закону який би містив основи організації діяльності Православної церкви. Результатом роботи мало бути прийняття закону про відношення держави до Православної церкви. У зв'язку з політичними обставинами та розбіжностями у поглядах між польською владою та духовенством Православної церкви, цей документ було прийнято аж у 1938 р.

Новостворена Польська держава стала спадкоємицею земель колишніх Австро-угорської та Російської

імперій, на яких проживали численні національні меншини з неідентичною ментальністю та високим рівнем релігійності, що обумовлювало необхідність створення ефективних важелів впливу в конфесійній сфері, а саме формування власного конфесійного законодавства, дотримуючись при цьому укладених Польщею міжнародних договорів.

Актуальним для Польщі було врегулювання правового статусу Православної церкви. Часткове окреслення правового становища православних розпочалося з прийняттям у 1921 р. Конституції, яка задекларувала демократичні засади у ставленні держави до Православної церкви. Однак в Основному законі підкреслювалося домінування лише державних інтересів у конфесійній сфері та надання державою переваги титульній конфесії (римо-католицькій) перед іншими релігійними організаціями. На практиці задекларовані в конституції та гарантовані Польською державою права та свободи як Православної церкви в цілому так і її вірних зокрема, не дотримувалися, а в окремих випадках грубо порушувались. Концепція взаємовідносин держави і Православної церкви формувалася впродовж усього міжвоєнного двадцятиріччя, і про завершену цілісну програму можна говорити лише під кінець існування Польської держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Біланич І. Еволюція Української православної церкви в 1917-1942 роках: автономія чи автокефалія/ Біланич І. [Пер. з лат. Н. Царьової]. – Львів: Астролябія, 2004. – 392 с.
2. Вовк Я.О. Політика Польської держави стосовно християнських конфесій (1918-1926рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / Вовк Я.О. – К., 2006. – 21с.
3. Гетьманчук М.П. Між Московією та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918-1939 рр.). / Гетьманчук М.П. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська Політехніка», 2008. – 432 с.
4. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795-1990/ Дильонгова Г. [пер. з пол. М. Кірсенка]. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 239 с.
5. Документи внешней политики СССР. – Т. 1-21. – М. : Госполитздат, 1959. – Т.3. – 1959. – 723 с.
6. Зашкільняк Л.О. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. / Зашкільняк Л.О., Крикун М.Г. – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2002. – 459 с.
7. Купранець О.Ф. Православна церква в міжвоєнній Польщі 1918-1939. / Купранець О.Ф. – Рим : Вид-во оо. Василян, 1974. – 235 с.
8. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917-1922 рр. (Про що «історія мовчить») : у 2 т. – Торонто: Basilian Press, 1973. – .– Т.2. – 1973. – 670 с.
9. Присташ Л.Т. Апарат управління Західною Україною у складі Польщі (1921-1939рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави та права; історія політичних і правових вчень» / Присташ Л.Т. – Львів, 1998. – 16с.
10. Шелухин С. Варшавський договір між поляками й С. Петлюрою 21 квітня 1920р. / Шелухин С. – Прага : Нова Україна, 1926. – 40 с.
11. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-1939./ Chojnowski A. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakł. nar. im. Ossolińskich; Wydawnictwo PAN, 1979. – 262 s.
12. Krasowski K. Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej. Studium historycznoprawne/Krasowski K. – Warszawa-Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988. – 355 s.
13. Kumaniecki K. Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912. – styczeń 1924 r. / Kumaniecki K. – Warszawa-Kraków: Książka i Wiedza, 1924. – 728 s.
14. Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922-1926. / Papierzyńska-Turek M. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1979. – 390 s.
15. Sworakowski W. Międzynarodowe zobowiązania mniejszościowe Polski. / Sworakowski W. – Warszawa: Instytut Badań Spraw Narodowościowych, 1935. – 231 s.
16. Електронний ресурс. – Режим доступу: www.history.org.ua/journal//2005/5/6/pgf.